

פניות לעזרה בנושא של חומרים פסיכו-אקטיביים

(סמים ו/או אלכוהול):

תפיסות של תלמידים ואנשי צוות חינוכי

במגזר הערבי

אחראי למחקר מטעם הרשות הלאומית למלחמה בסמים ואלכוהול

ד"ר יוסי הראל

תקציר מנהלים

עורכי המחקר

ד"ר יצחק גילת ד"ר רחל שגיא ד"ר חוסני שחאדה פרופ' חנה עזר

רשות המחקר, ההערכה והפיתוח, מכללת לוינסקי לחינוך

תמוז תשע"א יולי 2011

רשות המחקר, ההערכה והפיתוח, מכללת לוינסקי לחינוך, רח' שושנה פרסיץ 15
קרית החינוך תל-אביב, ת.ד. 48130 תל-אביב 61481.
פקס: 03-6901645 טל' מזכירות: 03-6902422 טל' חוקרים: 03-6901539
דוא"ל: mop@levinsky.ac.il אתר הרשות: www.levinsky2006.macam98.ac.il/mop07

רחוב כנפי נשרים 7, גבעת שאול, ת.ד. 3985, ירושלים 91039, טל': 02-5675911, פקס: 02-6513956
אתר הרשות: www.antidrugs.gov.il דואר אלקטרוני: mail@antidrugs.gov.il

הרשות הוקמה ופועלת על פי חוק הרשות למלחמה בסמים התשמ"ח 1988

רקע

נושא הסמים והאלכוהול בקרב צעירים ערבים בישראל נבחן בשנים האחרונות באמצעות מספר מחקרים, אשר התמקדו בהיקף השימוש, במאפייני השימוש, בעמדות כלפי שימוש בסמים ואלכוהול ובקשר שבין מאפיינים סוציו-דמוגרפיים, קוגניטיביים ואישיותיים של המתבגרים לבין השימוש בסמים ואלכוהול (וייס, סאוה, אבדין וינאי, 2000; עזאיזה ואבו-עסבה, 2004; עזאיזה, בר-המבורגר ומורן, 2007; עזאיזה, בר-המבורגר ומורן, 2007 ב; עזאיזה, שהם, בר-המבורגר ואבו-עסבה, 2010). אחד ההיבטים של התופעה, אשר זכה להתייחסות מחקרית מצומצמת מאד הוא עמדות המתבגרים כלפי פנייה לעזרה בעת מצוקה הקשורה בשימוש בסמים ו/או באלכוהול. המחקר הנוכחי בחן היבטים שונים של חיפוש עזרה בנושא סמים ו/או אלכוהול בקרב בני נוער ערבים בישראל כפי שעולים משתי נקודות מבט: זו של תלמידים מתבגרים וזו של אנשי הצוות החינוכי – מורים ויועצים. שני ההיבטים המרכזיים בהם נבחן הנושא הם עמדות התלמידים כלפי פנייה לעזרה למקורות שונים ופנייה בפועל לעזרה על פי דיווחי התלמידים. שני ההיבטים האלה נבחנו בזיקה למאפיינים אישיים של התלמידים – מין, כיתה, דת, רווחה נפשית סובייקטיבית - ולמאפיינים סביבתיים - אזור מגורים, סוג עיר (ערבית / מעורבת) והשתתפות בתכנית בית ספרית למניעת שימוש לרעה בסמים ו/או אלכוהול. מחקר זה מהווה המשך לשני מחקרים שנערכו לאחרונה, אשר בחנו חיפוש עזרה בעת מצוקה בקרב מתבגרים בישראל. המחקר האחד השוה עמדות כלפי פנייה לעזרה במצוקות רגשיות כלליות, בין מתבגרים ערבים ליהודים (Gilat, Ezer & Sagee, 2010) והמחקר השני בחן היבטים של חיפוש עזרה במצוקות הקשורות לסמים ואלכוהול בקרב תלמידי תיכון ואנשי צוות חינוכי יהודים בבתי ספר בישראל (גילת, שגיא, ראובני, עזר ובר-המבורגר, 2011).

שיטת המחקר

המדגם כלל 1146 משתתפים, מהם 883 תלמידים (503 לומדים בשכבה ט' ו-380 לומדים בשכבה י"א), ו-263 אנשי צוות חינוכי (202 מורים ו-61 יועצים חינוכיים). התלמידים נבחרו מעשרים בתי ספר ערבים בישראל כך שיהיה ייצוג לשלושה אזורים (צפון, מרכז, דרום) לארבע קבוצות דתיות / אתניות (מוסלמים, נוצרים, דרוזים ובדוויים ולשני סוגי ערים (ערביות ומעורבות). הנתונים נאספו באמצעות שאלונים מובנים. השאלון שבדק חיפוש עזרה בנושא סמים ו/או אלכוהול התבסס על שאלון שפותח לצורך מחקר קודם (שם) וכלל את החלקים הבאים: ידע על מקורות עזרה, עמדות כלפי פנייה לעזרה, פנייה לעזרה בפועל, השתתפות בתכנית התערבות למניעת שימוש בסמים ו/או אלכוהול. בנוסף, נעשה שימוש בשאלון לבדיקת רווחה נפשית סובייקטיבית של צעירים ושאלון פרטים אישיים.

ממצאים

הערכת החומרה של נושא הסמים והאלכוהול

התלמידים ואנשי הצוות התבקשו להעריך באופן סובייקטיבי את חומרתה של בעיית הסמים ו/או האלכוהול בבית הספר. הממצאים הראו הלימה בין תפיסות התלמידים ואנשי הצוות - חלק לא

מבוטל מן המשתתפים, כמעט 40% מן התלמידים ו 45% מן המורים והיועצים העריכו את הבעיה כחמורה או חמורה מאד. בשונה מכך, במחקר שנערך על האוכלוסייה היהודית נמצא פער משמעותי בין התלמידים לאנשי הצוות, כשהתלמידים העריכו את בעית הסמים כחמורה בהרבה מאשר המורים והיועצים.

עמדות כלפי פנייה לעזרה

המקורות המועדפים ביותר על ידי התלמידים ככתובת לסיוע בנושא סמים ו/או אלכוהול הם ההורים והחברים בעוד אשר המקורות הפחות מועדפים הם מורים מחנכים ויועצים חינוכיים. דפוס דומה של נכונות לפנות לעזרה נמצא בקרב התלמידים היהודים (שם). יחד עם זאת, השוואה בין ממצאי המחקר הנוכחי לאלה של המחקר המקביל שנערך באוכלוסייה היהודית מראה שחשיבותו של החבר כמקור עזרה נמוכה יותר אצל הערבים. במחקר על היהודים החבר נמצא כמקור המועדף ביותר וכמעט 70% הביעו נכונות גבוהה לפנות אליו בעוד אשר אצל הערבים נמצא החבר במקום השני (אחרי האימא) ורק כ- 50% הביעו נכונות גבוהה לפנות אליו לעזרה.

מקורות העזרה בבית הספר – מורים, מחנכים ויעצים – נמצאו בתחתית סולם העדיפויות של נכונות התלמידים לפנות לעזרה. אמנם, הנכונות לפנות ליועצת החינוכית גבוהה בהרבה מאשר הנכונות לפנות למחנכים ולמורים, אבל היא עדיין מוגבלת ל- 30% מן התלמידים. נקודת המבט של אנשי הצוות החינוכי לגבי עמדות התלמידים מגלה תמונה שונה מזו שהתקבלה בתשובות התלמידים. ההבדלים העיקריים בין שתי האוכלוסיות נמצאו לגבי ההורים והיועצים. בעוד אשר התלמידים רואים את ההורים (ובמיוחד את האימא) כמקור העיקרי של הסיוע, המורים והיועצים סבורים שהתלמידים רואים את שני ההורים כמקור הכי פחות נוח לפנות אליו לעזרה בנושא סמים ו/או אלכוהול. לעומת זאת, הנכונות של התלמידים לפנות ליועצת החינוכית הוערכה כהרבה יותר גבוהה על ידי המורים והיועצים מאשר על ידי התלמידים עצמם. מעניין לציין שגם במחקר שנערך באוכלוסייה היהודית (שם) התקבל ממצא דומה, לפיו מורים ויועצים מייחסים לתלמידים נכונות נמוכה לפנות להורים ונכונות גבוהה לפנות ליועצים. יתכן שהנכונות הנמוכה, יחסית, לפנות ליועצת החינוכית יכולה להיות מוסברת על ידי הכרות מצומצמת של התלמידים עם היועצת, בשל ריבוי תפקידיה. חשיפה רבה יותר לקשר עם היועצת עשויה הייתה להעלות את הנכונות, כפי שמתברר מהממצא לפיו תלמידים שהשתתפו בתכנית התערבות שהועברה על ידי יועצות גילו עמדה חיובית יותר כלפי פניה לעזרה ממקורות בית הספר (ראו להלן). ממצא דומה התקבל גם במחקר שנערך לאחרונה על תכנית "אופ"י" למניעת שימוש בסמים ו/או אלכוהול, שבו דווח על רמה גבוהה של נכונות לפנות ליועצת לעזרה בבעיות הקשורות לסמים ו/או אלכוהול בקרב תלמידים יהודים וערבים אשר השתתפו בתכנית לעומת משתתפי המחקר מקבוצת הביקורת אשר לא השתתפו בה (שגיא, ראובני ועזר, 2010).

עמדות התלמידים כלפי פנייה לעזרה נבחנו בזיקה לארבעה מאפיינים אישיים – מין, גיל, דת ורווחה נפשית סובייקטיבית - ושני מאפיינים סביבתיים – אזור מגורים וסוג עיר (מעורבת לעומת ערבית). הנכונות לפנות לעזרה נמצאה קשורה לכל ארבעת המאפיינים האישיים אם כי הקשרים אינם גורפים ונמצאו לגבי חלק ממקורות העזרה בלבד. אשר למין, נמצאה נכונות גבוהה יותר של בנות לפנות לעזרה של הורים ולעזרה של מקורות מקצועיים. אשר לגיל, נמצא שתלמידים בכיתה

ט' הביעו נכונות גבוהה יותר לפנות להורים מאשר תלמידים בכיתה י"א. כמו כן נמצא שתלמידים נוצרים גילו נכונות גבוהה יותר מאשר תלמידים דרוזים ובדווים להיעזר בחבר בעוד אשר המוסלמים לא היו שונים מהקבוצות האחרות. לא נמצאו הבדלים בין ארבע הקבוצות בנוגע לנכונות לפנות לעזרה של יתר המקורות.

בדיקת הקשר בין רווחה נפשית סובייקטיבית לבין העמדות כלפי פנייה לעזרה העלתה שתלמידים שדיווחו על רמה נמוכה של רווחה נפשית הביעו נכונות נמוכה יותר לפנות לעזרת ההורים מאשר תלמידים שדיווחו על רמה גבוהה של רווחה נפשית. עוד נמצא, שמתבגרים שדיווחו על רווחה נפשית נמוכה גילו נכונות גבוהה יותר לפנות לעזרה של מקורות בבית הספר מאשר עמיתיהם שדיווחו על רווחה נפשית גבוהה. סביר להניח שהרתיעה מפניה לעזרת ההורים מותירה חלל בזמינות מקורות העזרה עבור המתבגרים בעלי תחושת הרווחה הנמוכה ומתברר שהצוות החינוכי נתפס כראוי למלא חלל זה בעיני המתבגרים הערבים בעוד אשר אצל היהודים נמצא כי האינטרנט ממלא חלק מהצורך בסיוע.

פנייה בפועל לעזרה

כרבע מכלל התלמידים דיווחו שפנו בשנתיים האחרונות לקבלת עזרה במצוקות הקשורות בסמים ו/או אלכוהול. המקורות השכיחים ביותר אליהם פנו הם אתרי מידע באינטרנט וכן פורומים או צ'טים אישיים. גם במחקר על התלמידים היהודים נמצא שהמקורות העיקריים אליהם פנו לעזרה היו מקוונים, אולם שיעור המדווחים על פנייה לעזרה היה גבוה בהרבה (כמעט פי שניים וחצי) בקרב בני הנוער הערבים בהשוואה ליהודים. הממצאים מראים שהפנייה לעזרה בקרב התלמידים הערבים קשורה באופן מובהק למאפיינים אישיים וסביבתיים רבים. המאפיין הקשור באופן החזק ביותר לפנייה לעזרה הוא תחושת הרווחה הנפשית. תלמידים בעלי רמה נמוכה של תחושת רווחה פנו הרבה יותר (פי שניים) מאשר עמיתיהם בעלי תחושת רווחה גבוהה. כמו כן נמצא ששיעור הפונים לעזרה גבוה יותר בקרב הבנים מאשר בקרב הבנות וגבוה יותר בקרב המתגוררים בערים מעורבות מאשר בקרב המתגוררים בערים ערביות. יתכן מאד שהקבוצות בהן שיעור הפניה לעזרה הוא גבוה מאופיינות בשימוש רב יותר בסמים ו/או אלכוהול ולכן מתעוררות יותר מצוקות המצריכות קבלת עזרה. יחד עם זאת, הקבוצות האלה ידועות כבעלות נכונות נמוכה לפנות לעזרה ולכן הממצא בדבר הפנייה הרבה יחסית, בעיקר באינטרנט, הוא מעודד ומדגים היטב את חשיבות האינטרנט כמקור ייחודי של סיוע לבני נוער הנקלעים למצוקות בנושא סמים ו/או אלכוהול. (ראו להלן פירוט המתייחס למקומו של האינטרנט כמקור סיוע).

תכנית התערבות

השפעתה של תכנית התערבות בנושא סמים ו/או אלכוהול על התלמידים נבחנה באמצעות השוואה בין תלמידים שהשתתפו בתכנית לבין תלמידים שלא השתתפו בה לגבי ההיבטים השונים של חיפוש עזרה. הממצאים מראים השפעה של התכנית כמעט בכל ההיבטים שנבחנו. תלמידים שהשתתפו בתכנית מעריכים את בעיית הסמים והאלכוהול כחמורה יותר, מכירים טוב יותר את קווי הסיוע של הרשות למלחמה בסמים, משרד החינוך ואל-סם, ומגלים עמדות חיוביות יתר כלפי פנייה לעזרה לכל סוגי המקורות, מאשר תלמידים שלא השתתפו בתכנית. יתירה מזאת, בנייתוחי

הרגרסיה נמצא שהשתתפות בתכנית התערבות בבית הספר היא הגורם היחיד המנבא באופן מובהק את הנכונות לפנות לכל אחד מארבעת סוגי המקורות. ממצא זה מרמז על השפעתה הגורפת של התכנית בנוגע לעמדה כלפי פנייה לעזרה, שמוקרנת לכל המקורות העומדים לרשות התלמידים.

אשר לאנשי הצוות, המחקר מראה שהשתתפות בתכנית כמנחים מעלה את המודעות לחומרת הבעיה של סמים ו/או אלכוהול ומגבירה את תחושת המסוגלות העצמית לסייע לתלמידים במצוקות הקשורות בסמים ו/או אלכוהול.

עזרה באמצעות האינטרנט

ממצאי המחקר מצביעים על חשיבותו של האינטרנט כמקור סיוע בנושא סמים ו/או אלכוהול עבור התלמידים. חשיבותם של המקורות המקוונים לא באה לידי ביטוי חזק בעמדה כלפי פניה לעזרה אלא בפנייה בפועל, כפי שדווחה על ידי התלמידים. הנכונות לפנות לעזרה בסביבה המקוונת היא בינונית ומקיפה כשליש מבין התלמידים, אולם בקרב התלמידים אשר דיווחו על פניה בפועל, המקורות המקוונים היו הכתובות השכיחות ביותר אליהן פנו. הסיוע כלל חיפוש מידע באתרים, השתתפות בפורומים ושיחות אישיות עם גולשים אחרים. ביטוי נוסף לחשיבותו של האינטרנט עבור אלה שהחליטו לפנות לעזרה נמצא בהערכת החשיבות של הקמת אתר מיוחד לבני נוער בנושא סמים ו/או אלכוהול. אמנם, חשיבותו של אתר כזה מקובלת על ידי רוב התלמידים במדגם כולו, אך היא גבוהה במיוחד בקרב אלה שדיווחו על פניה בעבר. ניתן להסביר ממצאים אלה באמצעות התכונות המיוחדות של האינטרנט כסביבת תקשורת, כמו היעדר נראות, שימוש בטקסטים כתובים וזמינות גבוהה, אשר מפחיתים מעצורים מחשיפה אישית ומקדמים את הנכונות לחפש עזרה. לנוכח הרגישות הרבה של נושא הסמים והאלכוהול והחשש של מתבגרים לחשוף מצוקות בנושא זה בפני מקורות מוכרים, האפשרות להיעזר בסביבה הממוגנת החסויה של האינטרנט היא בעלת ערך ייחודי.

המלצות

1. לאור השפעתה המועילה של תכנית ההתערבות על הידע של התלמידים לגבי מקורות סיוע, על נכונותם התלמידים לפנות לעזרה לכל המקורות ועל המסוגלות העצמית של אנשי הצוות, מוצע להרחיב את הפעלתן של התכניות לכל בתי הספר.
2. רוב התלמידים אינם יודעים על קיומם של מקורות סיוע בנושא סמים ו/או אלכוהול, במיוחד קווים חמים המופעלים על ידי הרשות למלחמה בסמים, אל-סם ומשרד החינוך. רצוי מאד ליידע את התלמידים בדבר קיומם של מקורות סיוע ולפנות אליהם להפיץ ידע זה בקרב חבריהם.
3. מורים, מחנכים ויועצים יכולים להוות מקור סיוע חשוב מאד, במיוחד עבור תלמידים שאינם פונים לעזרת הוריהם. הממצאים מראים שאחוז גבוה מן התלמידים נרתע מפנייה לעזרתם. בנוסף, חלק מאנשי הצוות מרגישים מסוגלות בינונית לסייע לתלמידים בנושא סמים ו/או אלכוהול. במטרה להעלות את נכונות התלמידים לפנות לסיוע ולהעלות את איכות הסיוע שמגישים אנשי הצוות לתלמידים מוצע לקיים השתלמויות לאנשי צוות, שיתמקדו בעמדות

המשתתפים כלפי סיוע בתחום סמים ו/או אלכוהול, מסוגלות עצמית לסייע לתלמידים ובהקניית מידע על התנהגות של חיפוש עזרה בקרב המתבגרים, כגון גורמים מעודדים וגורמים מעכבים פניה לעזרה.

4. לאור דיווח התלמידים על פנייה בפועל למקורות באינטרנט יותר מאשר למקורות אחרים, מוצע לבחון באופן מבוקר את האתרים הקיימים בנושא סמים ואלכוהול, להעשיר אותם במידע עדכני ובערוצים של תמיכה (כגון פורומים וציטים אישיים מונחים על ידי מומחים בנושא סמים ואלכוהול) ולהפנות את תשומת ליבם של המתבגרים לקיומם ולתרומתם עבורם.

מקורות

גילת, י', שגיא, ר', ראובני, ת', עזר, ח' ובר-המבורגר, ר' (2011). חיפוש עזרה בנושא חומרים פסיכו-אקטיביים. בתוך: ח' עזר, י' גילת ור' שגיא (עורכים). *אני מרגיש לגמרי לבד בסיפור הזה – התמודדות צעירים בישראל עם מצבי לחץ ומצוקה* (111-134). תל-אביב: מכון מופת וייס, ש', סאוה, ג', אבדין, ו' וינאי, י' (2000). מחקרים בתחום השימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים ואמצעי מניעה בשנות התשעים במגזר הערבי בישראל, בקרב הפלשתינאים ובירדן. סקירת ספרות. *חברה ורווחה, כ(3), 317-338*.

עזאיזה, פ' ואבו-עסבה, ח' (2004). השימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים של תלמידים ונושאים בקרב האוכלוסייה הערבית והדרוזית במדינת ישראל. דוח מחקר שהוגש לרשות הלאומית למלחמה בסמים ואלכוהול.

עזאיזה, פ', בר-המבורגר, ר' ומורן, מ' (2007). השימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים בקרב תלמידים ערבים בישראל: מחקר אפידמיולוגי. *חברה ורווחה, כז, 377 – 401*.

עזאיזה, פ', בר-המבורגר, ר' ומורן, מ' (2007). השימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים בקרב מתבגרים מהאוכלוסייה הערבית בישראל אשר נשרו מלימודים. *מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, 26, 25-46*.

עזאיזה, פ', שהם, מ', בר-המבורגר, ר' ואבו-עסבה, ח' (2010). שימוש בסמים ובאלכוהול בקרב תלמידי החינוך הערבי העל-יסודי בישראל: דפוסים ומגמות. *מגמות, מ"ז (2), 213-235*.

שגיא, ר', ראובני, ת', ועזר, ח' (2010). גורמים מקדמים ומעכבים את הפעלת קבוצת אופ"י בבתי הספר. "קוראים לזה אופ"י לא סתם, כי זה באמת מחייב אופ"י". דוח מחקר של הרשות למחקר, הערכה ופיתוח, מכללת לוינסקי לחינוך, הוגש לרשות הלאומית למלחמה בסמים ובאלכוהול, ישראל.

Gilat, I., Ezer, H., & Sagee, R. (2010). Help-seeking attitudes among Arab and Jewish adolescents in Israel. *British Journal of Guidance and Counselling, 38* (2), 205-218.